Remieg Aerts, Coen Brummer,
Gertjan Schutte (red.)

MACHT SWOORDEN

Over schrijverschap en politiek in Nederland

2024 Prometheus Amsterdam

Inleiding

In 2013 publiceerde de Canadese intellectueel en oud-politicus Michael Ignatieff zijn boek *Fire and Ashes. Success and Failure in Politics*. Hierin blikte hij terug op zijn desastreuze carrière in de Canadese politiek. Hij leidde de Liberal Party vanaf 2009 tot 2011, totdat zijn partij een spectaculaire verkiezingsnederlaag leed. De liberalen verloren 43 zetels en Ignatieff leed ook een nederlaag in zijn eigen kiesdistrict. Voor zijn politieke loopbaan had Ignatieff gezag opgebouwd als academicus en schrijver, met posities aan Harvard en Cambridge. Hij publiceerde onder meer *The Needs of Strangers* (1984) en een biografie van Isaiah Berlin. Eenmaal in de politiek moest hij concluderen dat zijn reputatie eerder last dan voordeel was. Voortdurend kreeg hij voor de voeten geworpen dat hij als intellectueel niet écht wist wat zich afspeelde in het leven van gewone Canadezen. Ignatieffs mislukte carrière lijkt erop te wijzen: politiek en schrijverschap gaan niet samen. Intellectuelen kunnen zich moeilijk handhaven in de politieke arena en hun publicaties gelden als irrelevant of zelfs als elitair.

Ook Nederland kent geen traditie van politiek schrijverschap, zo hoor je vaak. 'Nederland is klein en oud-politici willen liever niet uit de school klappen want ze hebben hun voormalige collega's later misschien weer nodig,' analyseerde Femke Halsema in haar politieke terugblik *Pluche* (2016). Zij betreurde dat er

'weinig verhalen' worden overgeleverd, 'waardoor de collectieve herinnering nauwelijks wordt gevoed'. Het is een oude klacht. Al anderhalve eeuw eerder mopperde Thorbecke over de suffe terughoudendheid om 'belijdenissen of mededelingen onzer voormalige Staatslieden aan de openbaarheid bloot te stellen'.[1]

En misschien vormen schrijverschap en politiek inderdaad geen natuurlijke combinatie. Zij vragen een andere instelling en gerichtheid. In zekere zin vertegenwoordigen schrijverschap en politiek de oude tegenstelling tussen de *vita activa*, het leven van de daad, en de *vita contemplativa*, het beschouwelijke leven. Politiek is het werk van 'machers' en gaat over het verwerven en uitoefenen van macht, schrijverschap geldt als studeerkamerwijsheid. Toen Thorbecke van de Leidse universiteit overstapte naar de landelijke politiek werd hij door de notabele bestuurselite afgedaan als een 'theorist', geen man van de bestuurlijke praktijk. Niet zelden tonen schrijvers op hun beurt een dedain en een intellectuele afkeer van het politieke bedrijf. Thomas Manns *Betrachtungen eines Unpolitischen* (1918) is de klassieke verwoording van deze houding.

Toch blijken politiek en schrijverschap in de praktijk helemaal niet onverenigbaar. Marcus Tullius Cicero combineerde een politieke carrière met zijn schrijverschap, keizer Marcus Aurelius is bekend gebleven vanwege zijn filosofische *Overpeinzingen*. Johann Wolfgang Goethe was bestuurder in Weimar, René de Chateaubriand, Benjamin Constant, François Guizot en Victor Hugo vervulden functies in de Franse politiek, Benjamin Disraeli was romanschrijver en Prime Minister van Groot-Brittannië. Mao Zedong schreef neoklassieke Chinese poëzie. Léopold Senghor was dichter, essayist en twintig jaar president van Senegal; schrijver en regisseur Lennart-Georg Mari werd president van Estland. Winston Churchill ontving in 1953 de Nobelprijs voor Literatuur voor zijn werk als historicus. Zonnekoning-pre-

sident François Mitterrand beschouwde zichzelf als 'écrivain avant d'être un homme politique'.[2] Zijn voorganger Valéry Giscard-d'Estaing boekstaafde zijn memoires in drie delen en had de ambitie lid te worden van de Académie Française. Charles de Gaulle schreef het meest omvangrijke oeuvre bij elkaar. Zijn *Mémoires de Guerre* (1954-1959) en andere werken worden alom bewonderd om hun stijl en zeggingskracht. Václav Havel werd van oppositioneel schrijver en dissident in 1989 tot president van Tsjechië. Bondskanselier Helmut Schmidt was een auteur van formaat. Britse politici met hun klassieke topopleidingen zijn voortreffelijke schrijvers. Boris Johnson publiceerde een biografie van Churchill en recent zijn memoires. De boeken van Barack en Michelle Obama gaan de wereld over. J.D. Vance maakte indruk met *Hillbilly Elegy* (2016), zijn memoir over de Amerikaanse arbeidersklasse, voordat hij Republikeins vicepresidentskandidaat werd. Schrijvers worden politicus, politici schrijver.

Dat is eigenlijk ook niet vreemd, want in feite is er een nauwe verwantschap tussen schrijverschap en politiek. Alle politiek bestaat uit communicatieve relaties, vormen en handelingen.[3] Het 'recht van spreken' definieert wie er toegang hebben tot wat als 'politiek' erkend wordt. Ideevorming, presentatie en overtuiging zijn afhankelijk van communicatief vermogen. Taal en vormen van retoriek zijn nodig om kiezers te bereiken, te inspireren, tot achterban te vormen en te mobiliseren. Binnen de politieke arena zijn talig vernuft, gesprek, uitwisseling en overtuigingskracht de instrumenten om iets te bereiken. Het ligt dus voor de hand dat veel politici taalbegaafd zijn en zich ook buiten de directe politieke arena bedienen van mogelijkheden om hun opvattingen zichtbaar te maken.

Heeft Nederland een vergelijkbare traditie van politiek schrijverschap? Toch wel, al zal *Het Grote Frietboek* waaraan oud-

VVD-leider Ed Nijpels zijn naam verbond zich misschien niet in de bibliotheek van illustere werken voegen.[4] Boeken van politici hebben menigmaal een belangrijke rol vervuld. Met boeken als *De verweesde samenleving* en *De puinhopen van acht jaar Paars* (2002) brak Pim Fortuyn de bestuurlijke politiek van de jaren 1990 op. De tegendraadse professor opende het terrein voor de nieuwe beweging van het populisme. Vóór hem wierp VVD-leider Frits Bolkestein met zijn publicaties menig steen in de vijver van het maatschappelijk debat van de jaren negentig. Een monument werd het *Dagboek van een onderhandelaar* (1978), waarin PvdA-politicus Ed van Thijn de mislukte onderhandelingen tussen Joop den Uyl en Dries van Agt boekstaafde. Daarmee kwam een einde aan de progressieve droom van de jaren 1970. Ook Jan Terlouw, lijsttrekker van D66 en minister, schreef met *Naar zeventien zetels en terug* (1983) een klassiek politiek dagboek.

In 1781 vormde de Patriottenbeweging zich vanuit het revolutionaire pamflet *Aan het volk van Nederland* van de Zwolse edelman Joan Derk van der Capellen tot den Pol. In de jaren 1830-1840 schreven de liberaal Johan Rudolf Thorbecke en de antirevolutionaire politicus Willem 'Guillaume' Groen van Prinsterer zich via hun artikelen, brochures en commentaren naar politiek leiderschap. Liberaal Kamerlid Sam van Houten zag het belang van ongefilterde communicatie naar zijn achterban. Om niet langer afhankelijk te zijn van krantenredacties en tijdschriften, startte hij zijn eigen *Staatkundige brieven*, waarop iedere geïnteresseerde zich kon abonneren via de boekhandel. Dominee Abraham Kuyper definieerde en mobiliseerde de orthodox-christelijke 'kleine luyden' als electoraat door zijn vele publicaties en zijn eigen krant *De Standaard*. De socialistische leider Pieter Jelles Troelstra beheerde zijn politieke erfenis in vier delen *Gedenkschriften* (1931).

Er is veel meer. Onderzoek in de bibliotheek van de Tweede

Kamer levert gemakkelijk zestig boeken van schrijvende politici op in de periode tot 1980.[5] Maar sinds de jaren 1990 en vooral na 2000 is de politieke publicistiek enorm toegenomen: honderden titels in alle genres, van economische en staatsrechtelijke studies tot poëzie, thrillers en memoires, en van Khadija Arib en Ernst Hirsch Ballin tot Mei Li Vos en Thijs Wöltgens. Voor de radicaal-rechtse politieke beweging Forum voor Democratie zijn de boeken van voorman Thierry Baudet een slim verdienmodel. Deze hausse is geen bijzonder Nederlands fenomeen. In Duitsland verschijnt in de laatste decennia een stroom aan boeken van politici en ook in de Verenigde Staten worden er meer gepubliceerd dan in alle perioden sinds *The Federalist Papers* in de late achttiende eeuw.[6]

Waar komt die publicatie-ijver vandaan en wat is er de functie van? Het lijkt tegenstrijdig dat politici zich juist in de tijd van televisie, internet, sociale media, de ontlezing en een breed antielitair sentiment proberen te profileren door boeken te publiceren. Dit boek probeert antwoord te geven op die vraag naar de functies van politiek schrijven, over een periode van ruim twee eeuwen. Want die functies en de omstandigheden waaronder schrijvers en politici werkten, verschillen per periode. Wat politiek was en is, wie er toegang toe hebben en hoe men er invloed op kan uitoefenen was in de revolutietijd van de late achttiende eeuw heel anders dan onder de repressieve monarchale staat van na 1813, of tijdens de periode van emancipatie en mobilisatie rond 1900, in de halve eeuw van de verzuilde partijdemocratie na 1918 of in de huidige tijd van massademocratie en massamedia. Politiek schrijverschap vindt ook altijd plaats binnen een institutionele context, van journalistiek, periodieken, uitgevers, politieke imagomanagers en beschikbare ghostwriters. Voor 1870 waren schrijvende politici hoofdzakelijk eenlingen, daarna kregen zij de beschikking over een met een partij verbonden

pers. Politici nu zijn omringd door een professioneel apparaat van spindoctors, assistenten en woordvoerders.

Maar wanneer is schrijven politiek? Het is niet zo gemakkelijk te bepalen wat politiek schrijverschap is of wat politieke boeken zijn. De institutionele politiek, of wat algemeen als 'politiek' erkend wordt, staat aan de voorkant niet gastvrij open. Soms vormt publiceren een toegang tot het politieke domein. Vrouwen stonden tot 1922 buiten de officiële politiek. Sinds de late negentiende eeuw bedienden woordvoerders van de vrouwenbeweging zich van brochures en artikelen om hun achtergestelde rechtspositie en belangen zichtbaar te maken als een zaak van politiek. Vanaf de Patriottentijd tot aan Pim Fortuyn en dierenrechtenactivisten hebben nieuwkomers het bolwerk van de gevestigde politiek moeten openbreken en juist het publiceren gebruikt om een nieuw rechtsbesef of een nieuw programma de politiek in te schrijven.

De institutionele politiek is als geheel, vanbinnen en vanbuiten, deel van een politieke cultuur en een sociaal-cultureel krachtenveld. Wat als 'politiek' en 'relevant' mag gelden en wie er toegang tot het bestel hebben is altijd onderwerp van politieke strijd, via protestrepertoires, activisme en lobbywerk. Brochures, pamfletten, kranten- en tijdschriftartikelen, boeken en de betrokkenheid van uitgevers hebben hier altijd een belangrijke rol in gehad. Het fenomeen van de schrijvende politici toont de samenhang tussen de politieke binnenkring en de bredere politieke cultuur, van de activisten en ideologen die zichzelf de Kamer in schrijven en tegelijk hun buitenparlementaire achterban blijven mobiliseren tot aan de oud-politici die na kortere of lange tijd terugblikken op hun politieke tijd en daarover verantwoording afleggen of hun plaats in de geschiedenis proberen veilig te stellen.

Daarom interpreteert deze bundel politiek schrijverschap

breed. In principe betreft het boeken of andere publicaties van politici en bestuurders van vóór, tijdens of na hun actieve periode, maar er is ook aandacht voor de buitenstaanders die eerst politieke erkenning moesten vinden voor hun aanspraken, rechten of visie. Vaak hebben politici eerst al een loopbaan gehad in de wetenschap of andere organisaties. Hun vakpublicaties uit die periode, die nog geen politieke bedoeling hadden, kunnen achteraf toch relevant blijken voor begrip van hun politieke positie of carrière. Sommige politici zijn zelfs vanuit en door hun wetenschap in het openbaar bestuur terechtgekomen. Publicaties van Johan Rudolf Thorbecke of Ernst Hirsch Ballin zijn relevant in dit verband. Zo ook de columns van Ronald Plasterk, maar niet zijn vakwetenschappelijke publicaties over moleculaire genetica of de bijdragen van Robbert Dijkgraaf aan de snaartheorie. Bellettrie, poëzie, thrillers en kinderboeken vallen in principe niet onder politiek schrijverschap, tenzij zij een politieke strekking hebben of belangrijk zijn voor de publieke statuur van een politicus, zoals in het geval van Jan Terlouw. De thrillers van Boris Dittrich en Theo Joekes – zoals *Moord in de Ridderzaal* (1980) en *Moord aan het Voorhout* (1981) – zijn niet als politieke publicistiek bedoeld. Joekes' openhartige memoires *Man en Paard* (1996) en Dittrichs *Een blauwe stoel in Paars* (2001) en *Mandaat* (2022) hebben wel betekenis op dat vlak.

De stroom aan politieke boeken en boekjes in de laatste decennia duidt niet zonder meer op een bloei van het politiek schrijverschap. Zeker, er zijn bewonderenswaardige politici en bestuurders die na een lange werkdag 's avonds tussen tien en twaalf uur nog aan een boek werken. Maar veel werk wordt geproduceerd in de aanloop naar verkiezingen, met behulp van bevriende journalisten of partijgebonden ghostwriters. Zij knutselen vaardig een boekje uit gesprekken met de partijleider of lijsttrekker. Vaak ook zijn het gebundelde columns, blogs of tot

een boek uitgewerkte lezingen. De inhoud bestaat uit een aangeklede presentatie van het partij- of verkiezingsprogramma, in een gepersonaliseerde vorm, door ruim aandacht te geven aan de persoonlijke achtergrond en motivatie van de politicus.

Sociale media en televisie hebben de politiek en politici in een enorme openbare ruimte gebracht. Politici bedienen zich ook voortdurend van hun socialemediakanalen, maar die zijn weinig geschikt voor een bredere presentatie van hun politieke ideeën en motivaties. Aan talkshowtafels en in politieke programma's en de geschreven pers hebben politici geen regie over hun bedoelingen en beeldvorming. Een zelfstandig boek biedt die ruimte en regie wel. In dit medium kunnen politici zich als persoon presenteren, aan hun imago werken, sympathie wekken en hun politieke visie ongestoord uiteenzetten, als een overtuiging en een opdracht gevoed door een innerlijke motivatie. En dat werkt. Politiek mag dan in brede kring geen erg geliefd onderwerp zijn, politieke boeken verkopen heel behoorlijk. Van de meeste boeken van actieve politici gaan er gemiddeld achtduizend over de toonbank, met uitschieters naar vijftig- en honderdduizend. Dat is weer een stimulans voor uitgevers om zulk werk op de markt te brengen of zelfs te bestellen.

In een tijd van ontlezing geeft het schrijven van een boek dus onverminderd status. Ook media- en amusementssterren die via andere kanalen al een enorm bereik hebben, presenteren zich ten minste één keer trots met een boek, over zichzelf, een moeilijke levensfase of hun dieetadvies. Het is een verdienmodel, maar ook *scripta manent*: de gedrukte zelfpresentatie is duurzamer dan de grote maar vluchtige actualiteit.

In de volgende bijdragen aan dit boek wordt duidelijk om welke redenen politici in het verleden schreven en nog steeds publiceren. Voor een deel gaat het om hun eigen motiveringen, die vaak al te vinden zijn in een voorwoord: op verzoek van vrienden

of een uitgever, rekenschap afleggen, zich verantwoorden, waarschuwen tegen verkeerde ontwikkelingen. Voor een ander deel kun je van buitenaf de vraag stellen wat de functie van zulk politiek schrijverschap is geweest. Wat bracht het de schrijvers en de politiek? In elk geval geeft politiek schrijven veel zicht op de bredere politieke cultuur waarbinnen de institutionele politiek opereert. Alle politici hebben een buitenwereld voor zich te winnen. Schrijven is definiëren, claimen, verbeelden, ideologiseren, inspireren, waarschuwen, overtuigen en mobiliseren. Schrijven, kortom, is politiek bedrijven met andere middelen.

AAN HET VOLK VAN NEDERLAND
ONGELOOF EN REVOLUTIE
GRONDWET
„ONS PROGRAM"
DE STAATSLEER
Van Leed-en-Strijd
VERSPREIDE STUKKEN
P.J.TROELSTRA
GEDENKSCHRIFTEN
EERSTE DEEL
WORDING
Bebasari
ROESTAM EFFENDI
HET JONGSTE VERLEDEN
MR.P.J.OUD
PARLEMENTAIRE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND
Links Klassiek
Dr. W. Drees
Marx en het democratisch socialisme
J.M. DEN UYL
INZICHT EN UITZICHT
OPSTELLEN OVER ECONOMIE EN POLITIEK
ed van thijn
Ruud Lubbers
Persoonlijke herinneringen
CASSANDRA
FRITS BOLKESTEIN
DE INTELLECTUELE VERLEIDING
PIM FORTUYN
DE PUINHOPEN VAN ACHT JAAR PAARS
BRAM PEPER
EEN DOLEND LAND
DE MYTHE VAN HET ECONOMISME
OPTIMIST IN DE POLITIEK
Alexander Pechtold
GERRIT ZALM
De romantische boekhouder
LODEWIJK ASSCHER
Opstaan in het
JACQUES WALLAGE
Het land achter de heuvels
Martin Bosma
YBRAND BUMA
TEGEN HET CYNISME
MARIANNE THIEME
GROEIEND VERZET
Tofik Dibi
DJINN
FEMKE HALSEMA
PLUCHE
De schijn-élite van de valse munters
DIEREN KUNNEN DE PEST KRIJGEN
EN DAN?
PIETER OMTZIGT
EEN NIEUW SOCIAAL CONTRACT
HET TIJ TEGEN
DE DEMOCRATISCHE RECHTSORDE ALS FUNDAMENT
DE AAN VAL OP DE NATIE STAAT
THIERRY BAUDET
LILIAN MARIJNISSEN
DE WINST VAN EERLIJK DELEN
Wijnand Duyvendak
Klimaatactivist in de politiek

Machtswoorden

Over schrijverschap en politiek

REMIEG AERTS

Politiek is communicatie met consequenties. Als de premier of een minister 'het machtswoord' spreekt, staan de verhoudingen in het parlement op scherp. Politieke woorden hebben een scheppende, vormende, mobiliserende en uitsluitende macht. Ze creëren bevoegdheid. De radicale democraten die in januari 1798 na een staatsgreep een grondwet presenteerden, deden dat uit naam van 'het Bataafsche volk, zig vormende tot eenen ondeelbaren staat'.[1] Met die formule poneerden zij het bestaan en het recht van een politieke eenheidsnatie. Politieke taal definieert rechten en posities. De monarchale grondwet van 1814 depolitiseerde en reduceerde burgers tot 'getrouwe onderzaten'.[2] Politieke taal vormt electorale gemeenschappen zoals de 'kleine luyden', 'de hardwerkende Nederlander' of 'Henk en Ingrid'. Retorische macht heeft het beroep op 'de volkswil' en 'de uitspraak van de kiezer'. Politieke taal kan een heel nieuw discours ontwerpen. De liberale bestuursklasse wist zich geen raad met de confessionele retoriek waarvan dominee Abraham Kuyper en priester Herman Schaepman zich rond 1880 bedienden in hun politieke programma's. In haar juridisch-bestuurlijke visie op politiek waren dit zinledige 'stapels woorden', maar voor de gereformeerde en katholieke aanhang was deze taal herkenbaar, invoelbaar en daardoor groepsvormend.[3]

Politiek is dus in hoge mate talig. De macht van die taligheid

beperkt zich niet tot de politieke arena. Het behalen van electoraal voordeel, het vormen van een achterban, het agenderen van politieke thema's en het creëren van een dominant politiek discours vinden voor een groot deel daarbuiten plaats. Dat gebeurt vanouds in pamfletten, artikelen in kranten en tijdschriften en in boekpublicaties van allerlei soort. Die media zijn van grote invloed op het definiëren van het politieke veld, het bepalen van de politieke agenda en de slag om de publieke opinie. In de Nederlandse politieke geschiedenis hebben publicaties van buitenstaanders, van politici binnen het bestel en van terugblikkende oud-politici en bestuurders er wezenlijk aan bijgedragen om toegang te krijgen, een achterban te vormen, te agenderen en te canoniseren.

In de laatste vijfentwintig jaar is er een hausse aan boeken en boekjes van politici, van Khadija Arib en Thierry Baudet tot Marianne Thieme en Gerrit Zalm. Juist nu de politiek moet opereren in een moeilijk beheersbaar publicitair universum van sociale media en televisie hebben politici kennelijk behoefte aan enige regie over zelfpresentatie en beeldvorming en een zelfstandige presentatie van hun visie of programma. Maar politiek publiceren heeft een lang verleden. Er zijn in Nederland diverse perioden aan te wijzen waarin politieke publicistiek wezenlijk heeft bijgedragen aan de vorming van het moderne politieke bestel. Dat was het geval in de late achttiende eeuw, rond 1840, rond 1880, in de jaren 1970 en rond 2000. Een overzicht van die ontwikkeling laat ook een classificatie zien van hoofdvormen van politieke publicistiek en hun functie, en een aantal tradities in die genres.

HET BEGIN VAN DE POLITIEKE PUBLICISTIEK

In de revolutieperiode 1780-1800 kende Nederland een zeer levendig en publiek politiek bedrijf. In deze periode ontstond voor het eerst een vorm van moderne politiek, met partijen, programma's en verkiezingen.[4] In de Patriottenbeweging van de jaren 1780 kreeg de moraliserende kritiek op het verval van de Republiek, die al langere tijd klonk in periodieken en verlichte genootschappen, een politiek karakter. *Aan het volk van Nederland* (1781) van de Overijsselse landedelman Joan Derk van der Capellen tot den Pol was een direct politiek hervormingspamflet. Auteurs als Willem Ockerse, Johannes Kinker, Pieter van Woensel, Michael Rijklof van Goens, Pieter 't Hoen, Gerrit Paape en Wybo Fijnje stichtten politieke periodieken of waren erbij betrokken. Literair en satirisch werk kreeg een politieke strekking.[5] Diverse hoofdrolspelers in de Patriottentijd en in de eerste democratisch gekozen Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek (1796) hadden een levendig aandeel in deze politieke publicistiek. De 'hartslag van de Revolutie' is het publieke politieke debat over rechten, burgerschap en democratisch bestuur wel genoemd.[6]

Na 1800 kwam er door censuurmaatregelen en een toenemend autoritair bestuur een einde aan deze periode van publieke politiek. Bij de vestiging van de monarchale Restauratiestaat van 1814-1815 was alles erop gericht de publieke opinie, de civil society en het politieke debat zoveel mogelijk te reduceren. Dat was op zich begrijpelijk, na de revolutiejaren die op een Inlijving in het Grand Empire van Napoleon waren uitgedraaid. Onder het bestuur van koning Willem I en zijn minister van Justitie Cornelis Felix van Maanen verdween het schrijven over politieke zaken zoals constitutionele hervormingen nagenoeg uit de publieke sfeer. 'Politiseren' werd een besmet begrip.[7] Er was

ook geen politiek leven waarvoor men zich door publicaties kon kwalificeren. Het complexe getrapte kiesstelsel bracht notabelen in de Staten-Generaal die geen politieke signatuur hadden en dat ook niet ambieerden. Zij vatten hun taak voornamelijk bestuurlijk op.

Een van de weinige schrijvende politici van deze periode was Gijsbert Karel van Hogendorp, de ontwerper van de conservatief-monarchale grondwet die zich al snel tot kritische commentator ontwikkelde en daarom door Willem I naar de marge gemanoeuvreerd werd. Hij publiceerde niet alleen tien delen statistische *Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koninkrijk der Nederlanden* (1818-1825), maar ook waarschuwende brochures over begrotingskwesties, het handelsbeleid en Nederlands positie van klein land in Europa.[8]

Alleen in de jaren 1828-1830 leefde de politieke publicistiek op, toen naast de brede en luide Belgische oppositie tegen het bestuur van het Verenigd Koninkrijk onder Willem I ook in Den Haag en Amsterdam anoniem geschreven tijdschriften verschenen met uiteenlopende constitutionele hervormingsvoorstellen.[9] De Belgische opstand van 1830-1831 die uitliep op een scheiding van Noord en Zuid wekte een hoop publicitair tumult vol gekwetst nationaal gevoel, maar maakte juist een einde aan de discussie over hervormingen.

IDEOLOGEN EN VORMGEVERS

Pas tegen 1840 begon er weer publicistiek op gang te komen waarin auteurs zich politiek gingen profileren, met de uitdrukkelijke bedoeling om invloed te gaan uitoefenen op de richting, de inrichting en de principes van het politiek bedrijf. Nieuw, en in overeenstemming met de ontwikkeling in andere landen, was

dat politieke visies nu een ideologisch fundament kregen. De belangrijkste en meest karakteristieke stemmen waren die van Dirk Donker Curtius, Johan Rudolf Thorbecke en Guillaume Groen van Prinsterer.[10] Hun ideeën en activiteit kregen in de jaren 1840 steun en een podium in kranten en tijdschriften, zoals de liberaal gezinde *Arnhemsche Courant*, het *Algemeen Handelsblad*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en *De Gids*. Zulke centra van publicistiek, met hun lezerspubliek, creëerden een soort politieke velden of gemeenschappen, en brachten de politieke discussie op gang. In de jaren 1840-1880 waren dit soort periodieken de gangmakers en vormgevers van het politieke veld, zolang er nog geen georganiseerde politieke partijen bestonden.

Advocaat Dirk Donker Curtius was als hervormingsgezind publicist al sinds 1828 actief, in blaadjes als *De Bijenkorf* (1828) en *De Standaard* (1830) en in zijn *Gemeenzame Brieven* (1830-1833), daarna via de liberale *Arnhemsche Courant* en in 1839 in zijn brochure *Orde*, over de noodzakelijkheid van een wezenlijke grondwetsherziening. Ook Groen van Prinsterer, verbonden aan het Kabinet des Konings, deed van zich spreken met de brochure *Volksgeest en burgerzin* (1829) en de reeks *Nederlandsche gedachten* (1829-1832) en in 1840 met zijn *Bijdrage tot de herziening der Grondwet in Nederlandsche zin*. Waar Donker Curtius een uitgesproken modern liberale hervormingsagenda verwoordde, profileerde Groen zich als de woordvoerder van een 'antirevolutionaire', christelijk-historische en monarchale visie, die de beginselen van de revolutietijd als uitgangspunt voor het staatsbestel afwees. In zijn historische studies *Handboek der geschiedenis van het vaderland* (1846) en *Ongeloof en Revolutie* (1847) ontvouwde en propageerde Groen een uitgesproken visie op de Nederlandse geschiedenis en bestemming. Daarmee werd hij de eerste echte ideoloog die ook als buitenstaander vorm ging geven aan de negentiende-eeuwse politiek, in elk geval aan de

voorstelling van wat Nederlandse politiek zou moeten zijn. Ook daarna is Groen, of hij nu Kamerlid was of niet, de meest actieve politieke publicist gebleven tot aan zijn dood in 1876.

Thorbecke maakte naam door de publicatie van zijn *Aanteekening op de Grondwet* (1839-1843). Dat werk kwam voort uit zijn colleges als Leids hoogleraar in de rechtenfaculteit en maakte hem in één keer tot de meest gezaghebbende grondwetskenner. Zijn wetenschappelijke studie haalde de grondwet uit de beslotenheid van het koninklijk bestuur en maakte haar tot een document dat openstond voor juridische interpretatie en publieke beoordeling. Tijdens de behandeling van de al te voorzichtige voorstellen tot grondwetsherziening in 1840 ondersteunde Thorbecke zijn constitutionele hervormingsagenda met zijn brochure *Proeve van herziening der grondwet volgens de Aanteekening* en met behulp van een georkestreerde perscampagne in de *Arnhemsche Courant* en het *Handelsblad*. In de jaren voor 1848 zette hij zijn liberale hervormingsagenda kracht bij met een brochure over openbaarheid van bestuur en een aantal grotere recensieartikelen in *De Gids*.[11] In maart 1848 werd hij inderdaad penvoerder van een ingrijpende grondwetsherziening. Toen hij in de zomer van 1848 buiten de parlementaire behandeling van het ontwerp kwam te staan, leverde hij in zijn brochure *Bijdrage tot de herziening der grondwet* stevig commentaar op voorgestelde wijzigingen in het concept.

Donker Curtius vertegenwoordigde een aantal programmapunten uit het internationale, Franse en Belgische liberalisme en was minister in twee regeringsperioden tussen 1848 en 1855, maar hij had verder geen ambitie om een politiek stelsel te stichten. Thorbecke en Groen van Prinsterer hadden die ambitie wel. Zij werden de grote ideologen van de twee politieke richtingen die centraal zouden staan in de volgende decennia: liberalisme en antirevolutionair confessionalisme. Zij leidden

hun tegengestelde visies af uit een interpretatie van de Nederlandse en algemene geschiedenis. Hun opvatting van politiek was inderdaad dat deze gedragen moest worden door, of moest uitgaan van een 'beginsel'.

In deze fase van het Nederlandse openbaar bestuur was schrijverschap essentieel voor de vorming van gemarkeerde, stelselmatige politieke kampen. Niet dat daar binnen Den Haag zo veel behoefte aan bestond: de meeste politici bleven tamelijk ongemarkeerde juste milieu-bestuurders, die per casus hun stemgedrag bepaalden. Thorbecke en Groen hebben de ideologie in de politiek gebracht, al stonden zij daarin wel tamelijk alleen. Toch vormden zij door hun werk en politiek optreden een beweging in de samenleving.

Groen bleef onvermoeibaar publiceren, hij was uiteindelijk meer auteur dan politicus. Thorbecke werd voltijds politicus, als regerings- of oppositieleider. Hij publiceerde na 1848 nauwelijks meer, maar legde zijn politieke betekenis wel vast in zijn integraal uitgegeven *Parlementaire redevoeringen*.[12] De uitgave was een initiatief van een uitgever, die er kennelijk voldoende markt voor zag. Thorbecke is de enige Nederlandse politicus die deze eer gehad heeft, al waren er in zijn tijd ook andere politici die zelf hun parlementaire toespraken uitgaven om zich tegenover hun kiezers te verantwoorden.[13] In 1869 consolideerde Thorbecke zijn politiek testament in de 'Narede', die de uitgave van de parlementaire redevoeringen besloot.[14]

ORGANISEREN EN MOBILISEREN

Vanaf 1870-1880 kreeg het politiek schrijverschap een nieuwe functie. Nu begon het tijdvak van politieke organisatievorming. Thorbecke en Groen waren 'generaals zonder leger' geweest.